
GOETHEOV FAUST, DEIZAM I MASONERIJA

Ivan Pederin, Zadar

UDK: 830-31 Goethe, J. W. : 061.236.6

Stručni članak

Primljeno 7/98

Sažetak

Rad se bavi analizom Goetheova Fausta kao katekizma slobodnog zidarstva pri čemu se pravila usporedba sa masonskim konstitucijama. Rad je pokazao da je Goetheov Faust zapravo nacrt slike suvremenog svijeta iz kojeg se Bog povukao. Mephistopheles nije davao, a s nestankom Boga i davla iz svijeta nestaje i pojam grijeha, kajanja i pokore.

U predigri u kazalištu (*Vorspiel auf dem Theater*) čitamo u *Faustu* razgovor u stihovima između kazališnoga ravnatelja, pjesnika i šaljive osobe koja bi trebala biti glumac. Ravnatelj govori o kazalištu kao o poslovnom pothvatu i njegovoj želji da privuče mnoštvo u kazalište:

Ich wünsche sehr, der Menge zu behagen,

Besonders weil sie lebt und leben läßt¹

(...)

Denn freilich mag ich gern die Menge sehen,

Wenn sich der Strom nach unsrer Bude drängt,

Nato pjesnik prezrivo o gomili na čiji pogled od njega bježi duh:

O sprich mir nicht von jener bunten Menge,

Bei deren Anblick uns der Geist entflieht!

Kazalište se u ovoj predigri pojavljuje kao gospodarski pothvat u kojemu se autor suprotstavlja poduzetniku.² Kod Goethea tu progovara duh suvremenog kapitalizma, što začuđuje, jer je Goethe živio u gospodarski zaostaloj zemlji, kakva je Njemačka bila u njegovo doba. Slično se nalazi i kod G. A. Bürgera koji je vidio budućnost kao suprotstavljanje intelektualaca masama.³

¹ Služio sam se izdanjem *Goethes Werke, herausgegeben von Heinrich Kurz. Kritisch durchgesehene Ausgabe mit Beifügung aller Lesarten*, Vierter Band, Leipzig, s. a. Verlag des Bibliographisches Instituts.

² Ivan Pederin, *Entertainment and Fun in the XIX Century Dalmatia*, Ludica, Annali di storia del gioco, Treviso, 2 (1996), str. 121-143.

³ Bernd Lutz (Hrsg.) *Deutsches Bürgertum und literarische Intelligenz 1750 – 1800*, Stuttgart, 1974.; Anthony Williams, *The Ambivalences in the Plays of the Young Schiller about Contemporary Germany*, str. 14.

Na početku prvoga dijela čitamo Faustov monolog koji slijedi monolog Shakespeareova Richarda III., ali se od njega ipak razlikuje:

Heiße Magister, heiße Doctor gar,
Und ziehe schon an die zehen Jahr,
Herauf, herab und quer und krumm,
Meine Schüler an der Nase herum -

Ovdje se profesor gleda iz perspektive (lošeg) studenta, a to je bio Goethe čija je doktorska disertacija odbijena. I sirovi jezik blizak slangu jezik je lošeg studenta. No, ovaj monolog ujedno je i najava rata tradicionalnoj znanosti kojom se dovodi u pitanje položaj bogoslovlja kao prve među znanostima. Ovaj monolog je satira na bogoslovlje.⁴ U drugoj polovici XVIII. stoljeća sve manje se tiskaju didaktična i bogoslovna djela, a sve više svjetovno-estetska djela. Pjesnici nastoje postati tumačima svijeta, što su do tada bili svećenici.⁵ Goethe se već na samom početku svojega djela iskazuje kao borac za suvremenost. U nastavku Faustova monologa on se obraća čaranjima i astrologiji i spominje Nostradamusovu knjigu. Čaranja i astrologija sredstva su animističke orijentacije u svijetu, odnosno pokušaj animista da utječu na prirodne sile u kojima animisti ne vide razliku prema nadnaravnim silama. Kod Goethea je priroda nešto slično pa čitamo u nastavku monologa opis prirode kao beskonačne, s grudima kao majčinskim izvorom života:

Welch Schauspiel! Aber ach! Ein Schauspiel nur!
Wo faß ich dich, unendliche Natur?
Euch Brüste, wo? Ihr Quellen alles Lebens,
An denen Himmel und Erde hängt
Dahin die welke Brust sich drängt -
Ihr quellt, ihr tränkt, und schmacht ich so vergebens?

Ova Goetheova priroda ipak nije nešto pozitivno, iako se materijalizam poziva na Goethea.⁶ Kod Goethea je priroda Bog,⁷ a to ne može, a da nas ne podsjeti na animističku sliku svijeta iz kojega se vrhovni Bog povukao i prepustio upravljanje svijetom svojoj djeci ili

⁴ H. A. Korff, *Geist der Goethezeit. Versuch einer ideellen Entwicklung der klassisch-romantischen Literaturgeschichte*, I. Teil, Sturm und Drang, Leipzig, 1958., str. 266.

⁵ Ibid, Hans. J. Haferkorn, *Zur Entstehung der bürgerlich-literarischen Intelligenz und des Schriftstellers in Deutschland zwischen 1750 und 1800*, str. 194, 197.

⁶ Oskar Walzel, *Deutsche Dichtung von Gottsched bis zur Gegenwart*, II. Potsdam, 1930. Str. 13.

⁷ H. A. Korff, nav. dj., str. 23.

manjim bogovima.⁸ Goetheova priroda nije antropocentrična, priroda je u Bogu, a Bog je u prirodi.⁹ Ali ako Goetheova priroda nije antropocentrična, ona onda nije ni kršćanska jer je u Genezi čovjek dijete Božje, a svijet čovjekovo vlasništvo koje mu je poklonio Bog otac. Goethe pak napućuje prirodu u Faustovu monologu duhovima koji se rađaju iz plamena. Faust se odvrća od kršćanstva i rubrificira vjeru pod praznovjerje (str. 29), a jedno i drugo spada u nazore prosvjetiteljstva o vjeri i Crkvi.

U Prologu na nebu - *Prolog im Himmel* - Bog razgovara s đavлом pri čemu Goethe očito ne zaboravlja na takav razgovor u Knjizi Jobovoj, jer Goethe je bio protestant koji je u mladosti mnogo čitao Bibliju. Na kraju ovog razgovora Bog se povlači iz svijeta u nebo i prepušta svijet Mephistophelesu. Ovakvi kozmički dijalozi spadaju u stilske značajke književnosti toga doba, naći će se npr. kod Milтона i Klopstocka, pa kod mladog Byrona u *Childe Harold's Pilgrimage*. Počela ovih dijaloga moglo bi se tražiti u pijetističkoj pobožnosti. No, ovakvo povlačenje Boga iz svijeta ujedno je i put prema animizmu. U većini svjetskih religija uspomena na jednoga vrhovnog Boga nije se ugasla, ali se taj vrhovni Bog povukao iz svijeta i prepustio upravljanje svijetom svojoj djeci i manjim bogovima. Animistički Hererosi u južnoj Africi vjeruju da se vrhovni Bog Ndyambi na taj način povukao iz svijeta;¹⁰ Uran i Kron prognani su iz svijeta. Ovi niži bogovi pak nisu svemogućí, ali su povezani s prirodnim silama ili su sami prirodne sile na kojemu se može djelovati čaranjima. Kad se Ahil u Homerovoj Ilijadi vratio u borbu, napao ga je Trojancima naklonjeni bog rijeke Skamander tako što je poplavio polje na kojem se Ahil nalazio pa se činilo da će se Ahil utopiti. On je zazvao svoju božansku majku Tetidu, ona je požurila Hefestu, a Hefest je poslao vatru pa su se vode riječnoga boga Skamandera morale povući u korito. Odisej mora za povratka u zavičaj svladati mnogobrojne teškoće i zapreke koje mu prave mjesni bogovi, a ti su mjesni bogovi zapravo prirodne sile. U Prologu na nebu Gospodin što se povlači u nebo govori o prirodi kao vječnoj što ljude obseže ljubavlju.

Das Werdende, das ewig wirkt und lebt,

Umfaß euch mit der Liebe holden Schranken (str. 18).

⁸ Mircea Eliade, *Aspects du mythe*, Paris 1963., str. 119.

⁹ *Akten internationaler Kongresse auf den Gebieten der Ästhetik und der Literaturwissenschaften*, hrsg. von Horst Albert Glaser, Bd. I.; *Goethe und die Natur. Referate des Triestiner Kongresses*, Frankfurt am Main - Bern - New York, 1986.; Klaus Michael Meyer-Abich (Hamburg), *Selbsterkenntnis, Freiheit und Ironie - die Sprache der Natur bei Goethe*, str. 57.

¹⁰ Mircea Eliade, *Aspects du mythe*, Paris, 1963.

Isto se događa u animizmu. Bog se povlači iz svijeta i prepušta upravljanje svijetom manjima, mjesnim bogovima povezanima s prirodom. To je postupak koji odgovara *silence de Dieu* Gabriela Marcela, Nietzscheovoj *smrti Boga* ili pomračenju Boga - *Gottesfinsternis* Martina Bubera. Goethe se odvrća od Stvoritelja prema stvorenome posve u smislu animizma. U animizmu su bogovi u krvnom srodstvu s prirodnim silama, iz snošaja litice i vode nastaje pijesak, šljunak i drugi minerali, u Australiji neki totemi označavaju spolne skupine, a poznat je i snošajni totem iz kojega nastaju djeca; to nije totem oca, majke ili djeda, nego neka biljka ili prirodna sila koja vezuje mitove s nekim mjestom gdje je majka prvi put osjetila da je trudna.¹¹ Goethe u svom pojmu prirode slijedi tu divinizaciju prirode i stavlja čovjeka u prirodu, ali ne kao vrhunac stvaranja, kako to čitamo u Bibliji, nego kao nešto što je drugim biljkama i životinjama jednakopravno. Ova razmatranja pokazuju da je znanstveni način mišljenja isto tako logičan kao mišljenje totemizma i animizma, jedno i drugo oslanjaju se na naglašenu intelektualnost. Goethe bi prema tome bio tvorac suvremenog animizma ili poganstva. Pitanje koje se sada postavlja jest da li je animizam uopće povijesno nadiđeno stanje ili stalna orijentacija ljudskoga duha. Ako je tako, onda se mi nalazimo u recidivi animizma koja počinje s Goetheom.

Temelj Objave jest vjera u jednoga i svemogućeg Boga koji je stvorio svijet i koji je izvor dobra i ćudorednosti, ali i vjera u đavla kao kneza zla i tame od kojega počinje grijeh. U prologu na nebu Mephistopheles govori ironičkim jezikom s Bogom i obećava ljudima bolji život ako budu slijedili načela razuma. Ironija daje jeziku neko svjetlucanje, jezik lebdi, autor se s njime poigrava, a tu i tamo svijet obasjava bljesak neke munje.¹² Mephistopheles kaže o sebi da je duh stalnog poricanja, i to s pravom, jer sve što nastaje vrijedno je da propadne pa bi najbolje bilo da ništa ne nastane pa je zbog toga element u kojem on postoji grijeh i zlo:

Ich bin der Geist, der stets verneint!
Und das mit Recht; denn Alles, was entsteht,
Ist werth, daß es zu Grunde geht;
Drum besser wärs, daß Nichts entstünde,
So ist denn alles, was ihr Sünde,
Zerstörung, kurz das Böse nennt,
Mein eigentliches Element.

¹¹ Klod Levi Stros (Claude Lévi Strauss), *Totemizam danas*, Beograd 1979, str. 43, 52,55.

¹² Beda Allemann, *Ironie und Dichtung*, Pfullingen, 21969, str. 14

No, na ovaj se način zlo jako relativizira ironijom. Goetheov *umjereni jezik sredine – wohltemperierte Sprache der Mitte*,¹³ sredstvo je kojim se postiže ta ironija koja ne želi ništa objasniti, niti se želi nekamo svrstati, ali koja sumnja u temeljne vrijednosti kršćanstva. Mephistopheles ipak nije nikakav zloduh koji Fausta baca u nesreću i propast, zlo u njemu je upitno. On se prema Faustu odnosi kao mentor koji mu objašnjava što je život, vodi ga kroz život, ukratko rečeno - on je duh spoznaje. Svijet je, a tako i priroda u očima animista, ni dobar ni zao, ali život je nešto po čemu se izgrađuje Faustova ličnost. On je u početku zavodnik, onda Obergeneral, gospodarstvenik. Tek onda kad je Faust sve doživio, kad je prošao kroz sve pokrajine života, tek onda je on potpun čovjek i velika ličnost, a zapravo svijet. Na kraju II. dijela Faust je inženjer koji mnogima daje kruh. To je potpuno odvratanje od kršćanskog načina života. Za kršćanina je život tek put k Bogu koji traje kratko, a završava naglo. Čovjek stupa u blizinu Božju tako da čini dobra djela i posti. Ivan Krstitelj i Krist išli su u pustinju i postili. Faust se odvrta od bogoslovnih razmišljanja i ide s Mephistophelesom, koji ga vodi kroz život da doživi što više, da postane potpuna i čvrsta ličnost, da svijetu donese napredak i napokon da bude štovan kao Bog. To je početna slika iz koje nastaje suvremeni čovjek koji hoće da ga se štuje kao Boga, pa Mephistopheles govori Faustu da zatakne kokotovo pero za šešir, pripaše sablju i tako ide kroz život:

Die Hahnenfeder auf dem Hut.
 Mit einem langen, spitzen Degen,
 Und rathe nun dir kurz und gut,
 Dergleichen gleichfalls anzulegen
 Damit du, losgebunden, frei,
 Erfahrest, was das Leben sei. (str. 50)

Što je dobro, to je jasno u Faustu - to je napredak i to napredak oslonjen na razum i znanost. Goethe sam smatrao je sebe znanstvenikom i prirodoslovcem, a ne pjesnikom, a smatrao je da se znanost i pjesništvo mogu sjediniti.¹⁴ Faust je pored ostalog borba čovjeka u prirodi u industrijsko-znanstvene svrhe. To je Goetheov mit o grijehu istočnome koji vodi prema pobjedi čovjeka nad prirodom; ta pobjeda

¹³ Emil Staiger, *Goethe 1814 - 1832*, Zürich, 1952, str. 201.

¹⁴ Pierre Bertraux (Paris), *Goethe als Forscher?* In: Akten internationaler Kongresse auf den Gebieten der Ästhetik und der Literaturwissenschaften herausgegeben von Horst Albert Glaser, Bd. I.; *Goethe und die Natur*, Referate des triestiner Kongresses, Frankfurt am Main - Bern - New York, 1986. str. 27.

danas se pokazuje kao naš poraz jer smo samo dio prirode.¹⁵ Faust ne traži političku vlast, tu djeluje nesklonost doba prema Napoleonu, Faust je poduzetnik koji želi prisvojiti prirodne sile, on stvara pojam nacije kao vlasnice jednog teritorija u kojem se kriju rude i prirodna bogatstva.¹⁶ Tu se nazire i stanoviti nesporazum, jer jednom je čovjek član prirode, ravnopravan s biljem i žiotinjama, a onda želi postati njezinim vlasnikom. Ta zabuna nestaje kad čitamo Fausta kao pohvalu i obožavanje ovozemaljskog života. Faust živi posve na ovom svijetu, pogled u vječnost neće se naći u tom djelu.

Sad valja nešto reći i o Mephistophelesu. Mephistopheles nije opak, on nije kršćanski đavao iz Jobove knjige, a nije ni đavao koji je napastovao Krista u pustinji. On nije ni đavao iz pučke knjige o *Doktoru Faustusu* koji je dušu prodao đavlu. Mephistopheles govori u *Prologu na nebesima* na nepriličan način s Gospodinom, a to je način koji se jasno razlikuje od jezika kršćanske molitve:

Da du, o Herr, dich einmal wieder nahst
Und fragst, wie Alles sich bei uns befinde,
Und du mich sonst gewöhnlich gerne sahst,
So siehst du mich auch unter dem Gesinde.
Verzeih, ich kann nicht hohe Worte machen,
Und wenn mich auch der ganze Kreis verhöhnt; (str. 16)

Ovo je kolokvijalni jezik, jezik svakidašnjice, blizak studentskom jeziku, jezik koji se jasno razlikuje od svečanog jezika tradicionalne feudalne svečanosti. Ovaj jezik razvijao se u XIX. stoljeću i kretao se od deklamacijskog jezika Schillerova kazališta i bečkih kazališta *biedermeiera* do konverzacijskog tona Heinricha Laube u Burgtheatru 1850.-ih godina, kretao se od tragedije do drame, koja zasnjeđuje nesklonost suvremenoga velegradskog čovjeka svečanostima feudalnog dvora. U tom jeziku i u Mephistophelesovu djelovanju nema baš ničeg satanskog. Slobodne zidare, a to je bio Goethe, u to doba su i prije optuživali da su satanska sekta pa tako James Anderson piše o tome: "*Haben nicht Leute in vorigen Zeiten so wohl, als jetzo, vorgegeben, als ob die Frey-Maurer in ihren Logen den Teuffel in einem Creiß brächten, und wenn sie ihre Sachen mit ihm vollendet, ihn mit einem Geräusch oder Zuruff nach eigenem Gefallen wieder zur Ruhe angewiesen? (...) Andere wollen auf des Kochs glühend heisses Eisen oder den Salamander schwören,*

¹⁵ Klaus Michael Meyer-Abich (Hamburg), *Selbsterkenntnis, Freiheit und Ironie - die Sprache der Natur bei Goethe*, isto, str. 52.

¹⁶ Hans Christoph Binswanger (St. Gallen), *Die moderne Wirtschaft als alchemistischer Prozeß - eine ökonomische Deutung von Goethes Faust*, isto, str. 165.

wodurch man dem neugemachten Maurer ein unauslöschliches Merkmal gäbe, um ihm das Vermögen der Verschwiegeheit zu ertheilen.¹⁷ Ovo može objasniti lik Mephistophelesa: u tom liku otkrivamo ironiziranje ovih pučkih nazora, polemiku sa stranom riječi ljudi koje Goethe na ovaj način ograničava na područje malograđanštine. Ironiziranje ovih pučkih nazora osobito je očito u *Valpurginoj noći*, gdje se vjerovanje u vještice ograničava na područje praznovjerja. Progoni vještica bili su način na koji se Katolička crkva branila od vraćanja u animizam, Goethe se sa smješkom odvraća od ove katoličke zabrinutosti, ali to čini na sebi svojstven način - nikad izričito. U *Faustu* nalazimo mnogo jezika, to je jednom jezik znanosti, pa kolokvijalni jezik studenata u Faustovu monologu u prvom dijelu, pa slang u sceni u Auerbachovu podrumu, vojnički slang Margarethinog brata Valentina i napokon folklorni jezik *Valpurgine noći*. Na takvom miješanju jezika počiva tehnika montaže u romanu *Die Rättin*, Güntera Grassa, u kojemu se isprepleću jezici novinarstva, znanosti, državne uprave, politike i dr., i onda se montiraju u tekst. Goethe ovom tehnikom postiže nešto drugo, on čini svoje likove nezavisnima od sebe kao autora, oni time prestaju biti njegovi predstavnici, ili Goethe ostavlja čitatelja u sumnji stoji li on kao autor iza njih ili ne. Goethe je prognao Gretchen i njezinu majku na područje malograđanštine. Goethe je s Christophom Martinom Wielandom u njegovu romanu *Die Abderiten, eine sehr wahrscheinliche Geschichte* sutvorac pojma malograđanštine, koji pak odgovara slobodnozidarskom pojmu *Prophanen*. Kod Goethea su Margarethe i njezina majka sa susjedstvom malograđani, ali nisu kao takvi manje vrijedni ljudi, štoviše, Margarethe spada u najljepše i najtoplije ženske likove u svjetskoj književnosti. Goethe uzima međutim odstojanje od nje, daje joj vlastiti i nezavisni život, pa je tako njezina molitva Gospi prožeta dubokom katoličkom pobožnošću, iako Goethe nije bio ni katolik ni vjernik. Goetheu to uspijeva uporabom jezika katoličke pobožnosti:

O neige,
 Du Schmerzensreiche,
 Dein Antlitz gnädig meiner Noth!
 Das Schwert im Herzen,

¹⁷ Služio sam se njemačkim prijevodom koji je čitao Goethe: *Neus Constitutionen-Buch Der Alten und Ehrwürdigen Bruderschaft Der Frey-Maurer*, Worin Die Geschichte, Pflichten, Regeln/cz. derselben/ Auf Befehl der Grossen Loge, Aus Ihren alten Urkunden, glaubwürdigen Traditionen und Loge-Büchern Zum Gebrauch der Logen verfasst worden von Jacob Anderson/ D. D. Aus dem Englischen übersetzt, Frankfurt am Mayn, Zu finden in der Andreäischen Buchhandlung, 1741., str. 377.

Mit tausend Schmerzen

Blickst auf zu deines Sohnes Tod. (str.117)

Faust je zaveo Margarethe i napustio je trudnu, to je zločin, i on je sukriovac u njezinu čedomorstvu i smrti, ali to sve nije u Goetheovu djelu grijeh, a Faust ne osjeća nikakva kajanja. Svijest o grešnosti čovjeka blisko je vezana s kajanjem i pokorom, a kajanje i pokora temeljne su vrijednosti kršćanskog života, bogoslovlja i kršćanskog doživljaja svijeta. Grijeh i kajanje obrazloženje su sakramenta ispovijedi, kajanje i pokora prožimlju Davidove psalme, korizma je jedno od težišta liturgijske godine. Mnogi sveci katoličke crkve napisali su ispovjedne autobiografije. No, Faust nema osjećaja krivnje i ne čini pokore. Umjesto da se ispovjedi, nastoji doživjeti što više, nastoji spoznati život i učiniti dobra. To mu i uspijeva, ali je njegov doživljaj života ujedno i doživljaj života suvremenog čovjeka kojemu gotovo potpuno nedostaje osjećaj za grijeh, kajanje i pokoru. U srednjem vijeku ispovjednik je poslao raskajnoga grešnika za pokoru na hodočašće u Svetu zemlju ili u Santiago de Compostela. A danas? Svijet u kojemu se Faust kreće, svijet je iz kojega se Bog povukao i u kojemu uopće nema đavla, ali to je svijet u kojemu se nastoji da ljudima bude što bolje. No, to je svijet bez djece. Faust također nema djece, nema ni vremena misliti na djecu, a Margarethe je čedomorka. Faust se i ne ženi, on s Margarethom ima izvanbračni odnošaj. Brak i djecu ograničava na područje malograđanštine. To je slobodnozidarski svijet, svijet budućnosti, koji nas jako može podsjetiti na današnji svijet u kojemu su djeca i Crkva suvišni, na laički svijet *sexual permissivness*, kako se u novinskom slangu naziva i preporuča spolna raspuštenost i pravo na pobačaj, što sve postaje znakom suvremenosti nekog društva. Knjiga Jamesa Andersona nije nikakva ideologija slobodnih zidara, ali jako podsjeća na *Mandreregola* srednjovjekovnih bratovština. Ideologiju slobodnih zidara valja tražiti kod Goethea. No, ta ideologija zapravo je bogoslovlje, i to bogoslovlje što se odvaja od kršćanskog bogoslovlja, pravo krivovjerje. Goetheov Faust bi prema tome bio katekizam slobodnih zidara. Slobodni zidari pak nisu nipošto ateisti, oni priznaju jednoga velikog arhitekta i izumitelja svijeta - *großen Baumeister und Erfinder der ganzen Welt*.¹⁸

Faust ne nastoji osvojiti političku vlast, u tome bi se mogla tražiti osuda Napoleonove demonske opsjednutosti vlašću. Faust želi prožeti svijet i potvrditi se na svim područjima života. Car u drugome dijelu izgleda kao tigar od papira i nemoćna marioneta. Temelj je u životu

¹⁸ Isto, str. 339.

države i u funkcioniranju gospodarstva mnogo važniji, pa i bitan. Tu možemo spoznati suvremeni politički osjećaj. Sad upućujemo na Lessingove *slobodnozidarske razgovore* - Freimaurer Gespräche.¹⁹ Prema Lessingu slobodni zidari iskazuju se djelima pa su tako u Stockholmu osnovali nahodište, u Dresdenu su našli posao siromašnim djevojkama, u Braunschweigu su osnovali poduku u crtanju za dječake. Njihova djela velika su i djeluju u stoljećima budućnosti. Mravi i pčele žive u zajednici, ali u toj zajednici nitko ne zapovijeda, u njoj vlada poredak i bez vlasti. Ljudi ne postoje zato da budu podanici, države moraju služiti ljudima, moraju ih sjedinjavati i voditi u sreću. Slobodni zidari ne nastoje ujediniti svijet u jednoj velikoj državi, nego provesti iste zakone u cijelome svijetu, ljude valja sjedinjavati razdvajanjem. Građanski zakoni protežu se i preko državnih granica. Prema Lessingu je među zakonodavcima bilo vrlo mnogo slobodnih zidara pa je tako Congress u SAD-u zapravo loža u kojoj sjede istomišljenici što usmjeruju državni način mišljenja. Ovaj način mišljenja iskazuje Fausta kao temeljnu ideološku knjigu slobodnog zidarstva. Značenje je toga djela da je ono točno izrazilo osjećaje suvremenog čovjeka u sadašnjosti s pogledom u budućnost.

Goetheov *Faust* slovi kao teško razumljivo štivo, a on to i jest. Ključ za njegovo razumijevanje je navedeno djelo Jamesa Andersona, a *Faust* je zapravo uz ostalo knjiga za obrazovanje masona i za širenje masonske misli u svijetu.

GOETHE'S FAUST, DEISM AND FREEMASONRY

Summary

This article is an analysis of Goethe's *Faust* seen as a fundamental book of the freemasonry and Goethe was a high-ranking freemason. Goethe's *Faust* results to be a draw up of the modern world, a world abandoned by the Lord and deprived of the devil. This world is subsequently deprived of the evil, the sin and the penitence, and that all is the mark of modern man.

¹⁹ Služio sam se izdanjem u Stuttgartu, 1946.